

УДК 159.952

УВАГА, ПОВ'ЯЗАНА З УЯВОЮ ТА ПАМ'ЯТТЮ

Бруннер Є.Ю., к. біолог. н.,
доцент кафедри психології

У роботі розглядається увага, пов'язана з уявою та пам'яттю. Вводяться в психологію поняття «імажинативна увага» й «мнемічна увага». Імажинативну увагу ми визначаємо як різновид уваги, притаманний лише людині і пов'язаний з її свідомою чи несвідомою зосередженістю на продуктах активної й пасивної уяви. Мнемічну увагу ми визначаємо як різновид уваги, пов'язаний зі свідомою чи несвідомою спрямованістю суб'єкта на інформацію, яка зберігається в його пам'яті, із зосередженістю на процесі запам'ятовування поточної (актуальної) інформації, яку слід закріпити в пам'яті й відтворити в майбутньому, із зосередженістю на процесах впізнавання та зіставлення, а також з утриманням уваги на діях, що їх суб'єкт ще тільки має виконати.

Ключові слова: увага, імажинативна увага, уява, пам'ять, мнемічна увага, визначення.

В настоящей работе рассматривается внимание, связанное с воображением и памятью. В психологию вводится понятия «имажинативное внимание» и «мнемическое внимание». Имажинативное внимание определяется нами как разновидность внимания, присущая только человеку и связанная с его сознательной или бессознательной сосредоточенностью на продуктах активного и пассивного воображения. Мнемическое внимание определяется нами как разновидность внимания, которая связана с сознательной или бессознательной направленностью субъекта на информацию, находящуюся в его памяти, с сосредоточенностью на процессе запоминания текущей (актуальной) информации, которую следует закрепить в памяти и воспроизвести в будущем, с сосредоточением на процессах узнавания и сличения, а также с удержанием внимания на действиях, которые субъекту еще только предстоит совершить.

Ключевые слова: внимание, имажинативное внимание, воображение, память, мнемическое внимание, определение.

Brunner E.Y. ATTENTION LINKED WITH IMAGINATION AND MEMORY

The article deals with the attention linked with imagination and memory. New notions are introduced into psychology: “imaginative attention” and “mnemonic attention”. Imaginative attention we define as a type of attention found only in humans and connected with human conscious or unconscious concentration on the products of active and passive imagination. Mnemonic attention we define as a type of attention connected with a subject's conscious or unconscious focusing on the information stored in his/her memory, with his/her concentration on the process of memorization of actual (in-progress) information, which has to be fixed in memory and reproduced in future, with concentration on the processes of recognition and comparison as well as with the attention control on the actions that have yet to be performed by the subject.

Key words: attention, imaginative attention, imagination, memory, mnemonic attention, definition.

Постановка проблеми. Одним із важливих, дотепер актуальних питань психології є проблема класифікації різноманітних проявів уваги як психологічного та психофізіологічного феномена. Класифікація в психології – це система розподілу психічних явищ на певні групи на основі встановлених суттєвих ознак відповідно до обраних критеріїв систематизації та ієрархізації. У зв'язку з накопичуванням емпіричного матеріалу, появою нових теорій, понять та термінів, а також у результаті розвитку поглядів у рамках тієї чи іншої парадигми час від часу класифікації зазнають певних трансформацій. Не викликає сумнівів, що, поєднуючи наочність зі стислістю, класифікації є опорою для проведення подальших дослідів та накопичування нових знань, з одного боку, та появи теорій – з іншого.

Важливою й до кінця не розв'язаною проблемою психології уваги є, на наш по-

гляд, наявна плутанина в класифікаціях того широкого кола явищ, до якого належить увага, а також вирішення питання про те, що є видом, а що – формою уваги. Останнє питання бере свій початок ще в роботах Т. Рібо [38] й М. М. Ланге [20], які називали такі види (термін, вживаний тепер) уваги, як мимовільна й довільна, її формами. Існують також праці, де цілком обґрунтовано різні форми/види уваги розглядаються як її якості [4; 36]. Як показав аналіз літератури, на цей час існує досить велика кількість класифікацій видів та форм уваги, де за основу беруться ті чи інші вихідні теоретичні положення, підходи чи критерії. Так, наприклад, деякі автори, вказуючи на той чи інший вид уваги, здебільшого базуються на якійсь одній властивості чи функції уваги, в результаті чого народжується новий термін, і, як наслідок, виникає термінологічна плутанина. Поряд із термінологічною

плутаниною в процесі аналізу літератури можна стикнутися й зі змістовою. Це проявляється в тому, що, визначаючи той чи інший вид (різновид, форму і т. ін.) уваги, автори, які знаходяться на різних теоретичних позиціях і/чи використовують різні критерії класифікації, надають новому терміну різного змісту. Вказуючи на складність проблеми класифікації видів уваги, ще Л.С. Виготський писав: «Існує стільки уваг, скільки діяльностей» [42, с. 25–26].

Очевидно, що питання систематизації всіх проявів уваги як психологічного й психофізіологічного явища й феномена дотепер є відкритим. Актуальність вивчення різноманіття форм уваги зумовлена також суттєвою й специфічною роллю кожного з її видів і різновидів у розв'язанні задач психології норми й патології, шкільної й професійної підготовки і т. ін.

Для того, щоб переосмислити описані проблеми, нам слід визначити категорійний апарат, розібратися, в першу чергу, з дефініціями, що пов'язані з проблематикою видів (форм, різновидів) уваги, які зустрічаються в літературі. У подальшому, по можливості, слід розібратися з тим, що відноситься до видів уваги, а що – до її форм.

Як вказує Л.М. Веккер, увага, уява та пам'ять входять до переліку так званих наскрізних когнітивних психічних явищ, які присутні на всіх рівнях психічної організації, об'єднуючи всі класи психологічної тріади в інтегральну психічну цілісність [11]. Увага, разом з уявою, сприйняттям, пам'яттю, мовленням та емоціями, бере участь у регуляції пізнавальних процесів і станів [55, с. 21].

Як вказує Л.І. Шрагіна, уява акцентує нашу увагу на окремих, найхарактерніших деталях, які створюють цілісний образ і його зміст [55, с. 46]. Крім того, аналіз наявних визначень поняття «уява», проведений Л.І. Шрагіною [55, с. 25], вказує також на те, що дотепер відсутнє спільне розуміння, і, як наслідок, визначення цього поняття. При цьому різні автори розглядають уяву як процес, здібність, специфічну діяльність, форму відображення людиною дійсності, форму зв'язку між чуттєвим і раціональним, а також як образне конструювання змісту понять [55, с. 24–25]. Подібну еkleктику ми спостерігаємо й у визначенні дефініції «увага», яка, як ми вже вказували раніше, в сучасній психології розглядається як психофізіологічний та психічний процес, стан, властивість, реакція, акт, діяльність, здібність й установка.

На відміну від розмаїття точок зору на визначення уяви та уваги, в наукових колах існує згода щодо дефініції пам'яті. Стосов-

но ж її зв'язку з увагою, можемо зазначити, що попри те, що пам'ять і увагу здавна вивчали паралельно, в психологічній термінології зв'язок між ними досі не відображений.

Взагалі, незважаючи на численність існуючих класифікацій уваги, в доступній нам літературі відсутні вказівки на її різновиди, які були б пов'язані з уявою і пам'яттю, чи на поняття, які б підкреслювали цей зв'язок.

Постановка завдання. Отже, актуальність цієї роботи полягає в тому, що в сучасній психології атенційних явищ відсутні терміни й самі поняття різновидів уваги, які б підкреслювали її взаємозв'язок з уявою й пам'яттю. У зв'язку із цим предметом нашої роботи стала увага, об'єктом – імажинативна та мнемічна увага, а основними цілями й задачами – обґрунтування впровадження в психологію понять «імажинативна увага» і «мнемічна увага», а також визначення цих понять.

Виклад основного матеріалу.

Увага, пов'язана з уявою. Очевидно, що уява – це психічне явище, безпосередньо пов'язане зі створенням нових або перетворенням наявних образів чи ситуацій шляхом переробки змісту когнітивного й емоційно-змістовного досвіду, а також із регуляцією станів людини, її діяльності, пізнавальної сфери в цілому й уваги зокрема [11; 31, с. 123; 22, с. 157; 24, с. 45; 27, с. 266; 34, с. 558–559; 55, с. 18–26, 248 та ін.]. У цьому процесі завдяки увазі людина за допомогою штучно викликаних й створених у власній уяві образів чи ситуацій, а також у ході перетворення реальності чи уявлень про неї може зосереджуватися на необхідних їй для цього інформації й подіях, керувати такими образами (ситуаціями) й трансформувати їх, зосереджуватися на формуванні внутрішнього плану власних дій, що перетворюють ці образи (ситуації), а також на моделюванні, плануванні, програмуванні й оцінці своєї ментальної діяльності в процесі уяви. При цьому уява в сукупності з творчою увагою й мисленням, а також інформацією, що здобувається з глибин пам'яті, формує психологічну основу для творчості.

Усе це дає нам підґрунтя для впровадження в психологію атенційних явищ такого різновиду уваги, який би підкреслював її взаємозв'язок з уявою; ми пропонуємо її взаємозв'язок з уявою; ми пропонуємо термін «імажинативна увага» (від англ. *imagination* – уява, фантазія [25, с. 353]).

У науковій [39; 45; 53–56 та ін.], учбовій [29, с. 308; 50, с. 129–30; 51, с. 380 та ін.] та довідковій [7, с. 107, 335; 28, с. 19–20, 200; 43, с. 82–84, 300, 724; 46, с. 124–125,

427; 61, р. 600 та ін.] літературі всі форми уяви за ступенем вираженості активності й залученням до них волі поділяються на дві великі групи: мимовільні (пасивні) й довільні (активні) форми. До мимовільних форм уяви відносять сновидіння, натхнення, ілюзії, образи, що виникають у напівдрімотному стані, марення, несвідомі фантазії, химери, образи, нав'язні під впливом гіпнозу чи спонтанно виниклі в ході психотерапії в результаті застосування різних технік візуалізації; образи, що спонтанно виникають у непатологічних змінених станах свідомості, зокрема в ході медитації чи у випадку псевдотрипів; образи, що виникають у результаті порушення роботи свідомості, під час марень та галюцинацій. У свою чергу, до довільних форм уяви відносять мрії, фантазії, вигадки, вимисли, асоціації, творчість (наукову, художню, технічну), образи, свідомо продуковані й керовані людиною, як, наприклад, у ході психотерапії, а також уявлення, що інколи ще зветься відтворюючою уявою. У процесі активної уяви завдяки цілеспрямованій зосередженості людина, незважаючи на різноманітність й численність образів і ситуацій, що їх вона уявляє, не випускає з фокусу своєї уваги головний мислеобраз, хід його перетворення й трансформації, а також асоціації, що виникають. З описаного ми бачимо, що деякі з перерахованих форм уяви можуть бути як мимовільними, так і довільними, або набувати післядовільного характеру.

Поряд із критерієм довільності-мимовільності існують й інші підґрунтя для класифікації форм і видів уяви, з якими можна докладніше ознайомитися в монографії Л.І. Шрагіної [55].

Очевидно, що тривале зосередження на процесі уяви вимагає від людини значних ресурсів і сил, які не в усіх людей однакові, й часто довільна уява переходить у мимовільну фантазію. Ось як цей процес описував Д.М. Узнадзе: «Таке напруження сил виснажливе, і тільки-но дія цих наших активних сил слабшає, миттєво починається робота фантазії. Однак у цьому випадку фантазія не втручається в роботу цих активних функцій, вносячи в їхню продукцію власні, більш чи менш помітні елементи. Ні! Тут фантазія працює самостійно, створюючи зазвичай цілковито незалежні продукти, які переважно не мають нічого спільного з тим, що складає предмет роботи наших активних сил. Психіка переходить на режим автономної, активно невпорядкованої роботи – ми починаємо мріяти» [51, с. 380].

Таким чином, об'єктами уяви можуть стати практично будь-які образи, породжені нашою свідомістю переважно без прямої

дії об'єктів на сенсорну систему в даний момент часу. Для всіх цих образів справедливо є максима Ж.-П. Сартра: «Немає об'єкта без суб'єкта» [39, с. 14].

Увага, пов'язана з пам'яттю. У більшості наукових робіт і словників, в яких освітлюється психологія мнемічних явищ [7, с. 371–373; 14, с. 401; 16, с. 39; 19, с. 100; 37, с. 117 та ін.], під пам'яттю (не генетичною) прийнято розуміти психофізіологічний процес запам'ятовування, збереження (в організмі, що мають нервову систему, – в головному мозку або в РНК нервових гангліїв) і подальшого відтворення й використання організмом певної інформації, індивідуального досвіду і вражень. Під час розгляду мнемічних процесів досить часто описуються також процеси й причини забування і впізнавання інформації.

Органічний зв'язок атенційних процесів із мнемічними підтверджує цілий ряд теоретичних розвідок і емпіричних досліджень, стисло викладених нижче.

Існують загальні закономірності психічного простору і психічного часу, які виражаються в наскрізному понятті «об'єму», що містить у собі об'єм свідомості, уваги, сприйняття, а також об'єм безпосередньої, емоційної, мовленнєвої [11] й оперативної (робочої) пам'яті, при цьому експериментально встановлено, що люди з великим об'ємом робочої пам'яті більш уважні [3, с. 91–93].

У мнемічних процесах увага має суттєвий вплив на точність, швидкість, тривкість запам'ятовування й тривалість зберігання запам'ятованого (завченого) матеріалу [1; 13; 26; 40].

Пам'ять практично завжди прямує за увагою, і запам'ятовуються краще ті речі, що враження від них отримано, коли розум людини перебуває в спокої і не зайнятий нічим стороннім. При цьому увага визначає не лише тривкість запам'ятовування, але й об'єм запам'ятовуваної інформації [2].

Несвідомо пам'ять, пов'язана з довготривалою й генетичною, керує не лише мисленням й уявою, але й увагою, «визначаючи зміст думок людини на даний момент часу, його образи, об'єкти, на які спрямована увага» [27, с. 139].

У процесі селекції пріоритет надходження тієї чи іншої інформації, її модальність, а також її переміщення з миттєвої сенсорної пам'яті в короткочасну визначається неусвідомленою чи усвідомленою спрямованістю уваги суб'єкта в цю мить, пов'язаною з актуальними інтересами й потребами людини [7, с. 247; 9; 12, с. 72, 95; 16, с. 47; 27, с. 220; 33; 41, с. 102; 43, с. 389; 57-60 та ін.], та спрямованістю думки (в тих ви-

падках, коли йдеться про пошукову увагу) [23]. Ще Г. Еббінгаус у зв'язку із цим сформулював закон взаємодії вибірковості й пам'яті, сутність якого полягає в тому, що «жива пам'ять фіксує не все підряд, але тільки те, що пропускає увага» [52, с. 167]. При цьому, за деякими вказівками, короткочасна пам'ять, тривалість якої лежить у межах 20-30 сек., діє доти, доки індивід знаходиться в зосередженому стані [36, с. 30–35; 47, с. 168].

Під час взаємодії мислення й оперативної пам'яті увага дозволяє людині зосередитися на меті діяльності [21, с. 516], на об'єкті уваги та на найважливішому аспекті розглядуваної проблеми, відсторонивши проміжні результати діяльності [16, с. 50] та інші, менш значущі аспекти, які, тим не менш, мають бути доступними людині [18, с. 502–504] і якими вона може скористатися аж до завершення обслуговуваної діяльності.

З короткочасної пам'яті в довготривалу переводиться не тільки та інформація, що усвідомлюється суб'єктом як важлива, корисна й цікава для нього, не тільки та, що пов'язана з яскравими, часто конкуруючими, враженнями, не тільки пов'язана з неодноразовими подіями, явищами чи фактами, але й та інформація чи ті враження, на яких довго і безперервно фокусується увага суб'єкта [2; 8, с. 71; 21, с. 245; 27, с. 250; 52, с. 268]. Для більшої наочності цього процесу наведемо опис Д. Вулдріджа: «Можна уявити собі, що вхідні пристрої безперервно передають у керівні центри мозку послідовний ряд «панорам» стану зовнішнього світу, причому кожний «кадр» цієї послідовності зберігається лише кілька секунд, а потім згасає, і тільки мозковий механізм концентрації уваги вибирає якусь частину отриманої інформації для тривалішого зберігання» [цит. за 15, с. 47].

Мимовільне запам'ятовування не є випадковим закарбуванням у пам'яті інформації, яка потрапляє у фокус уваги, воно безпосередньо пов'язано з характером діяльності людини [15].

Довільне запам'ятовування завжди супроводжується довільною увагою [17], як, наприклад, під час завчання [6, с. 195; 21, с. 269], де на створення енграм поряд із довільністю впливає тривалість уваги, її ступінь і спрямованість [6, с. 195], а також об'єм інформації, на якій зосереджена увага. Так, наприклад, мнемоністи для того, щоб запам'ятати потік інформації, доволі часто розбивають матеріал на блоки (найчастіше по три-чотири одиниці інформації), прив'язуючи нову інформацію до тієї, що вже міститься в пам'яті [2; 36, с. 30–35].

Довільне завчання (як за змістом, так і механічне) матеріалу чи дії неможливе без спеціального зосередження уваги [35, с. 57, 59].

Запам'ятовування навколишньої обстановки й людей може погіршуватися, якщо увагу людини зосереджено на об'єкті, який становить для неї загрозу, – наприклад, на спрямованій на неї зброї чи знарядді злочину (ефект спрямованої зброї – *Weapon-focus effect*) [3, с. 441–461, 521].

Відповідно до теорії М.О. Бернштейна під час формування довільного рухового акту внутрішня модель майбутнього руху («модель потребового майбутнього») будується в результаті свідомого зосередження індивіда на поточному стані рухового апарату, на характері мотивації поточного поведінкового акту, а також на наявних у пам'яті даних про рухові координаті [66].

У процесі повторення матеріалу увага запобігає згасанню слідів пам'яті, дозволяючи «не випускати об'єкти з очей» за рахунок періодичної концентрації на згасаючому сліді [3, с. 96] або за рахунок розподілу уваги між підтриманням цих слідів за одночасного опрацювання кількох завдань.

Відтворення інформації, подій і фактів або їх пригадування вимагають від суб'єкта певної зосередженості уваги [2; 27, с. 238–239; 29, с. 255], без чого перераховані мнемонічні операції практично неможливі.

Тривкість запам'ятовування інформації і/чи ступінь її подальшого впізнавання залежать від того, скільки уваги їй було приділено та скільки зусиль було докладено під час кодування інформації про запам'ятовуваний об'єкт [2; 3, с. 255, 259; 19, с. 100]. Цією особливістю пам'яті доволі часто користуються мнемоністи, перекодовуючи у візуальні образи інформацію, яку належить запам'ятати або пов'язуючи об'єкт із зоровими чи вербальними асоціаціями, з асоціаціями за суміжністю й схожістю, асоціаціями з враженнями [2; 44], кольором, запахом і т. ін.

В експериментах із дослідження уваги й опосередкованого запам'ятовування, проведених О.М. Леонтьєвим [32, с. 167], було показано, що запам'ятовування інформації може відбуватися в результаті свідомого переключення уваги на допоміжні стимули-засоби, за допомогою яких може бути проведено операцію кодування інформації і, як наслідок, її «врущування» у пам'ять.

Експериментальні дані показують, що видобування інформації з пам'яті погіршується, коли людина розподіляє свою увагу між кількома завданнями [3, с. 232–234], а також під час відтворення небажаних спогадів чи думок шляхом переключен-

ня на інші, що відволікають від них увагу [3, с. 333].

Забування доволі часто пов'язане з відволіканням уваги від об'єкта чи з переключенням її на інший об'єкт [2; 3, с. 232; 30], а також із тим, що об'єкту приділено недостатньо уваги [2].

У досліджах, що в них вивчали вплив тривалості сну на пам'ять, було встановлено, що за умов тривалості сну менше трьох годин на добу не лише різко погіршується короточасна пам'ять, але й знижується рівень пильності й уваги [41, с. 103].

Втрата пам'яті в результаті травми супроводжується зниженням концентрації уваги [3, с. 356].

Виділені В.І. Страховим форми темпоральної уваги – зворотня й перспективна [48–49] – за своєю сутністю безпосередньо пов'язані з пам'яттю: зворотня (рефлексує й ретроспективна) увага пов'язана з ретроспективною пам'яттю, тоді як перспективна – з проспективною [3, с. 463–480]. Іншими словами, зворотня увага пов'язана із зосередженістю на минулих подіях чи наявній у нашій пам'яті інформації, а перспективна – на пригадуванні дій, які ми ще тільки збираємося виконати, а також на моделюванні «потребового майбутнього» (за М.О. Бернштейном).

Усе перераховане створює підґрунтя для введення в психологію атенційних явищ такого різновиду уваги, який би підкреслював її взаємозв'язок із пам'яттю. Нам видається доцільним використовувати термін «мнемічна увага» (від гр. «μνήμη» – пам'ять, спогад [10, с. 822]).

Висновки. Отже, ґрунтуючись на вищевикладеному, ми можемо дати визначення імажинативній та мнемічній увазі.

Імажинативну увагу ми визначаємо як різновид уваги, притаманний лише людині і пов'язаний зі свідомою чи несвідомою зосередженістю на продуктах активної і пасивної уваги.

У свою чергу, під мнемічною увагою слід розуміти різновид уваги, пов'язаний зі свідомою чи несвідомою спрямованістю суб'єкта на інформацію, яка зберігається в його пам'яті, із зосередженістю на процесі запам'ятовування поточної (актуальної) інформації, яку слід закріпити в пам'яті й відтворити в майбутньому, із зосередженістю на процесах впізнавання та зіставлення, а також з утриманням уваги на діях, що їх суб'єкт ще тільки має виконати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Воспитание внимания школьника / Б.Г. Ананьев. – М.-Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1946. – 52 с.

2. Аткинсон В.В. Память и уход за ней / В.В. Аткинсон. – М. : Книга, 1992. – 104 с.

3. Баддли А. Память / А. Баддли, М. Айзенк, М. Андерсон. – СПб. : Питер, 2011. – 560 с.

4. Березин С.В. Общая психология / С.В. Березин, О.В. Турусова. – Самара : Самарский госуниверситет, 1995. – 216 с.

5. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н.А. Бернштейн. – М. : Медицина, 1966. – 349 с.

6. Бизюк А.П. Основы нейропсихологии / А.П. Бизюк. – СПб. : Речь, 2005. – 293 с.

7. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОзнак, 2006. – 672 с.

8. Бухановский А.О. Общая психопатология / А.О. Бухановский, Ю.А. Кутявин, М.Е. Литвак. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 416 с.

9. Введение в психологию / Р.Л. Аткинсон, Р.С. Аткинсон и др. ; под общ. ред. В.П. Зинченко, А.И. Назарова, Н.Ю. Спомиора. – СПб. : Прайм-Евроснак, 2007. – 816 с.

10. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – СПб. : Издание автора, 1899. – 1871 с.

11. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов / Л.М. Веккер. – М. : Смысл, 1998. – 685 с.

12. Джонстон Д. Психология / Д. Джонстон ; пер. с англ. Л.М. Птицына. – М. : АСТ: Астрель, 2003. – XXVI. – 493 с.

13. Добрынин Н.Ф. Внимание и память / Н.Ф. Добрынин. – М. : Знание, 1958. – 31 с.

14. Душков Б.А. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности: Словарь / Б.А. Душков, Б.А. Смирнов, А.В. Королев. – М. : Академ. Проект: Фонд «Мир», 2005. – 848 с.

15. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание и деятельность / П.И. Зинченко // Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М. : МГУ, 1979. – С. 207–216.

16. Зинченко Т.П. Память в экспериментальной и когнитивной психологии / Т.П. Зинченко. – СПб. : Питер, 2002. – 320 с.

17. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология / Б.Д. Карвасарский. – 4-е изд. доп. – СПб. : Питер, 2010. – 864 с.

18. Корсини Р. Психологическая энциклопедия / Р. Корсини, А. Ауэрбах. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 1096 с.

19. Лакосина Н.Д. Медицинская психология / Н.Д. Лакосина, Г.К. Ушаков. – М. : Медицина, 1984. – 272 с.

20. Ланге Н.Н. Психологические исследования. Закон перцепции. Теория волевого внимания / Н.Н. Ланге. – Одесса : Тип. Штаба Одес. воен. окр., 1893. – 296 с.

21. Маклаков А.Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.

22. Максименко С.Д. Загальна психологія / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.

23. Медведев В.И. Экологическое сознание / В.И. Медведев, А.А. Алдашева. – М. : Логос, 2001. – 382 с.

24. Морозов А.В. Деловая психология. Курс лекций / А.В. Морозов. – СПб. : Союз, 2000. – 576 с.

25. Мюллер В.К. Англо-русский словарь: 53000 слов / В.К. Мюллер. – М. : Русский язык, 1989. – 848 с.
26. Невельский П.Б. Память, внимание и информация / П.Б. Невельский // Тез. доклада на II съезде Общества психологов. – Вып. 1. – М. : АПН РСФСР, 1963. – С. 38–39.
27. Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – М. : ВЛАДОС. – Кн.1 : Общие основы психологии. – 2003. – 640 с.
28. Общая психология. Словарь / под ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / [ред.-сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А.В. Петровского]. – М. : ПЕР СЭ, 2005. – 251 с.
29. Общая психология : [курс лекций для первой ступени пед. образования] / [сост. Е.И. Рогов]. – М. : ВЛАДОС, 1995. – 448 с.
30. Общая психология : [учеб. для студентов пед. ин-тов] / [А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.] ; под ред. А.В. Петровского. – М. : Просвещение, 1986. – 464 с.
31. Гамезо М.В. Общая психология / М.В. Гамезо, В.С. Герасимова, Д.А. Машурцева, Л.М. Орлова ; под общ. ред. М.В. Гамезо. – М. : Ось-89, 2007. – 352 с.
32. Общая психология: в 7 т. / под ред. Б.С. Братуся. – Т. 1. : Введение в психологию / Е.Е. Соколова. – М. : Академия, 2005. – 352 с.
33. Первушина О.Н. Общая психология / О.Н. Первушина. – Новосибирск : НГУ, 1996. – 90 с.
34. Петухов В.В. Основные определения собственно познавательных и универсальных психических процессов / В.В. Петухов // Общая психология: [тексты] / отв. ред. В.В. Петухов. – М. : Генезис, 2001. – Т. 1: Введение. – С. 554–559.
35. Платонов К.К. Психология / К.К. Платонов, Г.Г. Голубев. – М. : Высшая школа, 1973. – 256 с.
36. Позина М.Б. Психология и педагогика / М.Б. Позина / науч. ред. И.Ф. Неволин. – М. : Университет Н. Нестеровой, 2001. – 97 с.
37. Психологічний словник / за ред. члена-кореспондента АПН СРСР В.І. Войтка]. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
38. Рибо Т. Психология внимания / Т. Рибо. – СПб. : Изд-во Ф. Павленкова, 1892. – 126 с.
39. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология восприятия / Ж.-П. Сартр. – СПб. : Наука, 2001. – 319 с.
40. Серкова Н.В. Особенности динамики развития внимания и психической ригидности студентов в дистанционном и традиционном обучении : дис... канд. психол. Наук : 19.00.07 / Н.В. Серкова. – Томск, 2000. – 165 с.
41. Сидоров П.И. Введение в клиническую психологию / П.И. Сидоров, А.В. Парняков. – М. : Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – Т. 1. – 416 с.
42. Словарь Л.С. Выготского / под ред. А.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2007. – 119 с.
43. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. – Мн. : Харвест, 1998. – 800 с.
44. Слоущ Н.Д. Мнемотехника или искусство укреплять память / Н.Д. Слоущ. – Одесса : Типография «Одесских Новостей», 1893. – 117 с.
45. Современная теория сновидений / под. общ. ред. С. Фландерс. – М. : АСТ, Рефл-Бук. 1998. – 336 с.
46. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия / С.С. Степанов. – М. : Эксмо, 2005. – 672 с.
47. Столяренко Л.Д. Основы психологии. – 3-е изд., переработ. и доп. / Л.Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 672 с.
48. Страхов В.И. Внимание школьников в процессе труда / В.И. Страхов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1961. – 122 с.
49. Страхов В.И. Психология внимания / В.И. Страхов. – Вып. II. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1992. – 128 с.
50. Тертель А.Л. Психология. Курс лекций / А.Л. Тертель. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2006. – 248 с.
51. Узнадзе Д.Н. Общая психология / Д.Н. Узнадзе. – М. : Смысл; СПб. : Питер, 2004. – 413 с.
52. Фаликман М.В. Общая психология: в 7-т / М.В. Фаликман. – М. : Академия, 2006. – Т. 4. : Внимание. – 476 с.
53. Фрейд З. О сновидении / З. Фрейд // Психология бессознательного. – СПб. : Питер, 2002. – С. 277–307.
54. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд. – М. : Современные проблемы, 1913. – 448 с.
55. Шрагіна Л.І. Психологія вербальної уяви: функціонально-системний підхід / Л.І. Шрагіна. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – 284 с.
56. Юнг К.Г. Работы по психиатрии: психогенез умственных расстройств / К.Г. Юнг. – СПб. : Академический проект, 2000. – 304 с.
57. Broadbent D.E. Perception and communication / D.E. Broadbent. – London : Pergamon Press, 1958. – 338 p.
58. Deutsch J.A. Attention: Some theoretical considerations / J.A. Deutsch, D. Deutsch // Psychological Review. – 1963. – Vol. 70. – P. 80–90.
59. Neisser U. Cognitive Psychology / U. Neisser. – N.Y. : Appleton-Century-Crofts, 1967. – 361 p.
60. Norman D.A. Memory and Attention: An Introduction to Human Information Processing. 2nd ed / D.A. Norman. – N. Y. : Wiley, 1976. – 262 p.
61. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. – 9th ed. – Springfield, Massachusetts, USA: Merriam-Webster, Inc., Publishers, 1991. – 1563 p.